

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19 ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την συλλογή στοιχείων από διάφορες πηγές για την ιστορία των σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπισημάνθηκε ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ πὸν προάγει καὶ διαφωτίζει περισσότερο τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ὅπως ἦταν διαμορφωμένη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση (1912), καὶ κυρίως γιὰ δυὸ βασικὲς πλευρὲς τῆς: τοὺς πόρους τῶν σχολείων καὶ τὴν πρόσληψη τῶν δασκάλων. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὀδήγησε στὴν ἀπόφαση νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα καὶ νὰ μορφοποιηθοῦν σὲ ἀνεξάρτητη μελέτη, μὲ βασικὸ σκοπὸ νὰ δοθεῖ μιὰ ὅσο τὸ δυνατό πὸ ὀλοκληρωμένη καὶ σαφῆς εἰκόνα γιὰ τὰ προηγούμενα θέματα: μὲ ποῖο τρόπο δηλαδὴ γίνονταν οἱ προσλήψεις τῶν δασκάλων καὶ πῶς καλύπτονταν οἱ δαπάνες γιὰ τὴ λειτουργία τῶν διαφόρων ἐκπαιδευτηρίων τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ ὑλικὸ πὸν χρησιμοποιήθηκε—καὶ τὸ ἀνέκδοτο καὶ τὸ δημοσιευμένο—καλύπτει κυρίως τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς ὀφείλεται πρῶτα ἀπ’ ὅλα στὸ ὅτι εἶναι, ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη, ἀρκετὰ δύσκολο νὰ συγκεντρωθεῖ ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ γιὰ ὀλόκληρη τὴ χρονικὴ περίοδο πὸν ὑπῆρχε ὀργανωμένη ἐκπαιδευτικὴ κίνηση στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ ὀποία ἐκτείνεται κυρίως στοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Κατὰ δεύτερο λόγῳ, μιὰ τέτοια προσπάθεια θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Εἶναι δυνατό ὀμως νὰ λεχθεῖ, κὶ αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ μιὰ γενικότερη θεώρηση τοῦ θέματος, ὅτι οἱ διάφοροι πόροι πὸν ἐπισημαίνονται ἐδῶ ἀποτέλεσαν, μὲ μικρὲς παραλλαγές, τὴν κύρια ὀικονομικὴ βάση γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ συντήρηση τῶν σχολείων στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐργασία αὐτὴ καλύπτει μεγαλύτερη περίοδο ἀπὸ ὅ,τι ἐπιτρέπουν νὰ νομίσει κανεῖς τὰ στοιχεῖα πὸν συγκεντρώθηκαν. Μετὰ τὴ συγκριτικὴ μελέτη μάλιστα καὶ ἄλλων σχετικῶν δημοσιευμάτων, γίνε-ται φανερὸ ὅτι ὄσα ἐπισημαίνονται ἐδῶ γιὰ τὴ Θεσσαλονικὴ ἰσχύουν, σὲ γενικὲς γραμμές, καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς τουρκικῆς ἐπικράτειας, γενικότερα¹. Οἱ διαφορὲς μικρὲς ἢ μεγάλες

---

1. Βλ. Ἄ θ. Ἄ γ γ ε λ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἡ συμβολὴ τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τὰ ἔθνικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου (1890-1896), «Μακεδονικά» 14 (1974) 64-84 Ἐπίσης Κ ο ὕ λ α ς Ξ η ρ α δ ἄ κ η, Ἐπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ

παραλλαγές είναι δυνατό να οφείλονται στη γενική κατάσταση μιᾶς ορισμένης κοινότητας, στις ασχολίες τῶν κατοίκων, στις οικονομικές δυνατότητες καὶ στὸ ζῆλο τῶν μελῶν της.

Κοντὰ στὰ προηγούμενα, τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὑλικὸ πὺλ χρησιμοποιήθηκε καλύπτει τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα ἔχει, ἴσως, ἰδιαίτερη σημασία καὶ βαρύτητα. Τοῦτο ἐπειδὴ στὴν περίοδο αὐτὴ παρατηρεῖται (ὅπως θὰ ἐξηγηθεῖ παρακάτω) μιὰ γενικότερη ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη.

Γιὰ τὴ σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς χρησιμοποιήθηκαν, πιὸ συγκεκριμένα, οἱ παρακάτω πηγές: πέντε ἀνέκδοτοι κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας¹, οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς², ἐκθέσεις πεπραγμένων τῆς Σχολικῆς Ἐφορίας καὶ τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης³, καθὼς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία⁴.

¹ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθενωγωγεῖα καὶ δασκάλες ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1972, Γ. Χ. Χι ο ν ἰ δ η, Τὰ σχολεῖα τῆς Βεροῖας κατὰ τὰ ἔτη 1849-1912, «Μακεδονικά», 11 (1971) 1-28, καὶ κυρίως, Σ τ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 31, Θεσ/νίκη 1970, σ. 290.

1. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Μακεδονίας μοῦ παραχώρησαν, μὲ ἰδιαίτερη εὐγένεια καὶ προθυμία, πέντε κώδικες, πὺλ δὲν εἶχαν μελετηθεῖ μέχρι τότε. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς περιέχει διάφορα συμβόλαια, καὶ οἱ ὑπόλοιποι τέσσερις πρακτικὰ ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης. Στοὺς κώδικες αὐτοὺς ὑπάρχουν καταχωρημένα καὶ πρακτικὰ ἀπὸ κοινὲς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας καὶ τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς ἢ τῆς σχολικῆς ἐφορίας ἀντίστοιχα.

Οἱ κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου πὺλ χρησιμοποιήθηκαν ἔχουν τὶς ἐξῆς ἐνδείξεις: α/α 14. Πρακτικὰ συνεδριάσεως Δημογεροντίας ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1874 μέχρι 20 Ἰανουαρίου 1879.

α/α 13. Πρακτικὰ Δημογεροντίας ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 1879 μέχρι 19 Δεκεμβρίου 1881.

α/α 9. Κώδιξ Πρακτικῶν Συνεδριάσεων Δημογεροντίας ἀπὸ 16ης Ἰανουαρίου 1882 μέχρι 2ας Μαρτίου 1885.

α/α 21. Κώδιξ διαφορῶν συμβολαίων καὶ πράξεων διαζυγίων ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885.

α/α 8. Κώδιξ Πρακτικῶν Δημογεροντίας ἀπὸ 19 Μαρτίου 1894 μέχρι 24 Ἰουλίου 1899.

2. Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα κυκλοφόρησε στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 13 Μαΐου 1875 μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἑρμῆς» καὶ διευθυντὴ τὸ Σ. Κ. Γκαρπολά. Ὁ «Ἑρμῆς» μετὰ τὸ 1881 κυκλοφορεῖ σὰν «Φάρος τῆς Μακεδονίας». Ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες αὐτὲς χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐξῆς τόμοι: «Ἑρμῆς» τόμοι τῶν ἐτῶν 1875-1881 καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» τόμοι τῶν ἐτῶν 1881-1886, 1887-1891, 1892-1893.

3. Τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1874, 1876, 1880, 1881, 1882, 1884, 1889, 1892, 1895, 1896, 1901, 1902, 1903 καὶ 1904, τῆς δὲ ἐφορίας τῶν σχολείων οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1884-85, 1893-94 καὶ 1904-1905.

4. Σύντομη ἱστορία τῆς παιδείας τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τουρκοκρατίας βλ. στοῦ Τ ρ. Εὐ ἀ γ γ ε λ ἰ δ η, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1936, σ. 111-118. Βλ.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἀριθμοῦσε τὸ 1884 δεκαοχτὼ χιλιάδες μέλη, ἐνῶ ὁλόκληρη ἡ πόλη εἶχε ἑκατὸ χιλιάδες κατοίκους¹.

Στὴ Θεσσαλονίκη εἶχε τὴν ἔδρα του ὁ γενικὸς διοικητὴς (βαλής), ὁ διοικητὴς τοῦ τρίτου τουρκικοῦ σώματος στρατοῦ, καθὼς καὶ ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ συνεργασία τῶν προκρίτων διοικοῦσε τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα καὶ σὰν πολιτικὸς ἄρχοντας. Τὴν ἀνώτερη ἀρχὴ τῆς κοινότητας ἀποτελοῦσε ἡ δημογεροντία, ἕνα σῶμα ἀπὸ ὀχτὼ μέλη μὲ πρόεδρο τὸν μητροπολίτη. Ἡ δημογεροντία ἀνανεωνόταν κάθε χρόνο καὶ ἀσκοῦσε ἐπίσης καὶ δικαστικὰ καθήκοντα γιὰ ὑποθέσεις ἐκκλησιαστικῆς κυρίως φύσεως. Κάθε τριετία ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν τῆς κοινότητας ἐκλέγονταν ἡ εἰκοσιτετραμελὴς ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ σχηματίζει ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τὶς ἐξῆς μικρότερες ἐπιτροπές: μιὰ τετραμελὴ ἐφορία τῶν σχολείων ποὺ λογοδοτοῦσε γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ σχολικοῦ ταμείου στὴν εἰκοσιτετραμελὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὴ δημογεροντία, καὶ μιὰ τετραμελὴ, ἐπίσης, ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ διεύθυνση τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς κοινότητας. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκλέγει ἄλλη τετραμελὴ ἐπιτροπὴ κυριῶν γιὰ νὰ ἐποπτεύει τὰ σχετικὰ μὲ τὸ νοσοκομεῖο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προηγούμενα σώματα, ἀπὸ κάθε ἐνορία ἐκλέγονταν δυὸ ἐπίτροποι σὰν διαχειριστὲς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐπίτροποι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ λογοδοτοῦν κάθε χρόνο στὴ δημογεροντία γιὰ τὴ διαχείριση τῶν χρημάτων τῆς ἐκκλησίας².

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης φρόντιζε ὅσο μπορούσε γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία καὶ ἀνάπτυξη τῶν εκπαιδευτηρίων τῆς πόλης, τῶν ὁποίων ἡ πορεία εἶναι φανερά ἀνοδική. Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ σὲ μιὰ σύντομη ἀπεικόνιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν Τουρκοκρα-

ἐπίσης Ἰ. Τ σ ι κ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἱστορία τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον ὁ Γόρδιος Δεσμός» Χρ. Γ. Γουγούση, Θεσσαλονίκη 1915, σ. 116-119. Λίγα βλ. καὶ Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ὀ υ, Ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἐκπαίδευσις κατὰ τοὺς ἐν τουρκοκρατίᾳ χρόνους, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1928, σ. 122-123.

Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε ὑπάρχουν καὶ σὲ δυὸ τοπογραφίες τῆς Θεσσαλονίκης: Μ. Χ α τ ζ η ἰ ὡ ἄ ν ν ο υ, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης ἦτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1880, σ. 114, καὶ, κυρίως, Γ. Κ. Μ ω ρ α ἱ τ ὀ π ο υ λ ο υ, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Πατριδογραφίας ἐν τοῖς Δημοτικοῖς Σχολείοις, Ἀθήνα 1883, σ. 52.

Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη βλ. κυρίως, Σ τ. Ι. Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 290, καθὼς καὶ Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, ἐκδ. Στοχαστής, (Ἀθήνα 1974), σ. 244.

1. Βλ. Μ ω ρ α ἱ τ ὀ π ο υ λ ο υ, ὅ.π., σ. 27.

2. «Ἑρμῆς» ἀριθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 3, Μ ω ρ α ἱ τ ὀ π ο υ λ ο υ, ὅ.π., σ. 28-29, καὶ Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 97.

τία, επιμένοντας περισσότερο στη χρονική περίοδο που αναφέρεται, κυρίως, ή έρρινα αὐτή.

Σύμφωνα με πληροφορία τοῦ Κρουσίου, τὸ 1585 ὁ «Γεώργιος Ἀθηναῖος, ἱερεὺς, διδάσκει ἐν Θεσ/νίκη ἰ' (10) παῖδας». Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ φημιστήκε ὡς δάσκαλος στὴ Θεσσαλονίκη τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν ὁ μοναχὸς Ματθαῖος ὁ Κρητικὸς, δάσκαλος τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β'¹. Κατόπιν, μόνο στὶς ἀρχὲς τοῦ 17 αἰῶνα συναντοῦμε καὶ πάλι δασκάλους στὴ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὸν 18 αἰῶνα τὸ σχολεῖο τῆς πόλης, ποὺ ἀπὸ τὸ 1760 ἔχει τὴν ἐπωνυμία «Ἐλληνομουσεῖον» λειτουργεῖ κανονικά. Στὰ 1757 μάλιστα ἀναφέρεται καὶ δεῦτερο σχολεῖο. Τὸ «Ἐλληνομουσεῖον» ἔκλεισε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ἐπανάστασης καὶ ξανάρχισε τὴ λειτουργία του μετὰ τὸ 1828².

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὰ ἐκπαιδευτήριά της, ποὺ ἀξάνονται σὲ ἀριθμὸ, διδάσκουν ξεχωριστοὶ ἐκπαιδευτικοί. Στὸ «Ἐλληνικὸν σχολεῖον» τῆς πόλης διδάσκονταν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀρχαῖα ἐλληνικά, μαθηματικά, γεωγραφία, φυσικὴ ἱστορία, λατινικά, ἀρχαιολογία καὶ θρησκευτικά. Τὸ Γυμνάσιο τῆς Θεσσαλονίκης ὀλοκληρώθηκε μόλις τὸ 1873, ὅποτε καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἰσότιμο μετὰ τὰ ἄλλα γυμνάσια τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους³.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἐπίσης ἄρχισε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ συστηματικὴ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν. Τὸ 1845 ἡ Μαριγῶ Καρανικόλα δώρισε τὸ ἀρχοντικὸ της στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα μετὰ τὸν ὄρο νὰ ἰδρυθεῖ Παρθεναγωγεῖο, πράγμα ποὺ ἔγινε χάρις στὴν ἐτήσια ἐπιχορήγηση τῆς Ἐλισάβετ Καστριτσίου. Τὸ 1856 τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἐξελίχτηκε σὲ «Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον» γυμνασιακοῦ ἐπιπέδου, μετὰ πρώτη διευθύντρια τὴν Εἰρήνη Κοκκίνου. Τὸ λαμπρὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτήριον θηλέων τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ κατεῖχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ θέση διδασκαλείου, πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἐλληνισμό τῆς Μακεδονίας μετὰ τὶς νηπιαγωγὸς καὶ τὶς δασκάλες ποὺ προετοίμασε. Ὡς τὸ 1878 μόνο, εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὸ Παρθεναγωγεῖο 165 δασκάλες καὶ νηπιαγωγοί⁴.

Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν μεγάλη ἀνάπτυξη, ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ σχολικὸ ἔτος 1874-75 ἡ εἰκόνα τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονί-

1. Ἱστορία τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1974, τόμ. 10ος, σ. 374.

2. Βλ. Εὐαγγελίδη, ὅ.π., σ. 111-118.

3. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122.

4. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122 καὶ, κυρίως, Ἀγγελικῆς Μεταλλινού, Τὸ Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον καὶ ἡ μορφωτικὴ του δράσις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, 1939, σ. 277-281.

κης είναι ή εξής: α) Γυμνάσιο με 98 μαθητές, β) έλληνικό σχολείο με 126 μαθητές, γ) κεντρικό δημοτικό σχολείο με 340 μαθητές, δ) β' δημοτικό σχολείο στη συνοικία Βαρδαρίου με 93 μαθητές, ε) παρθεναγωγείο με 344 μαθήτριες καί, στ) δυό νηπιαγωγεία, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου με 124 νήπια καί τοῦ Ἱπποδρομίου με 155 νήπια. Σύνολο μαθητῶν: 1.561.

Χαρακτηριστικό γιά τήν ἀρχή μιᾶς νέας ἀκτινοβολίας τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στή Θεσσαλονίκη ἀποτελεῖ καί τὸ γεγονός ὅτι στὸ Παρθεναγωγείο γράφτηκαν τῆ χρονιά αὐτῆ καί πέντε μαθήτριες Ἰσραηλίτισσες¹.

Κάθε χρόνο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐξάνεται αἰσθητά. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει καί μιὰ στατιστικὴ τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1872-73 μέχρι τὸ 1877-78².

1872-73	μαθητῆς	57
1873-74	»	94
1874-75	»	98
1875-76	»	115
1876-77	»	125
1877-78	»	139

Σταθμὸ στήν ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτέλεσε ἡ ἴδρυση τοῦ διδασκαλείου ἀρρένων τὸ 1875. Τὸ διδασκαλεῖο ἦταν τριτάξιο καί διέθετε ἐπίσης καί πρότυπο δημοτικὸ σχολεῖο γιά τίς πρακτικὲς ἀσκήσεις τῶν τελειοφοίτων σπουδαστῶν του. Τὸ διδασκαλεῖο συντηροῦνταν κυρίως ἀπὸ τίς χρηματικὲς ἐνισχύσεις τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων»³.

*Ἔτσι, τὸ 1882 λειτουργοῦν στή Θεσσαλονίκη τὰ παρακάτω ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα: α) τριτάξιο διδασκαλεῖο με 6 καθηγητῆς καί 50 σπουδαστῆς ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, β) ἑξατάξιο γυμνάσιο με 10 καθηγητῆς καί 250 μαθητῆς, γ) ἀνώτερο πεντατάξιο παρθεναγωγεῖο, τετρατάξιο δημοτικὸ θηλέων καί κεντρικὸ νηπιαγωγεῖο, ποῦ λειτουργοῦν κάτω ἀπὸ ἐνιαία διεύθυνση με 5 καθηγητῆς, 6 δασκάλους καί 800 συνολικὰ μαθητῆς, δ) ἑξατάξιο κεντρικὸ δημοτικὸ σχολεῖο στή συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου με 13 δασκάλους καί 650 μαθητῆς, ε) δημοτικὸ σχολεῖο στή συνοικία Βαρδαρίου με 1 δάσκαλο καί 50 μαθητῆς, καί, στ) τρία νηπιαγωγεία (τῶν συνοικιῶν Ἱπποδρομίου, Ἁγίου Ἀθανασίου καί μονῆς Βλατάδων) με 400 συνολικὰ νή-

1. Τὸ τρίτον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1876, σ. 12-16, καί Μ ο σ κ ὠ φ, ὅ.π., σ. 85.

2. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 307 (27-6-1878), σ. 2, στ. 1.

3. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3.

πια. Ὑπάρχουν δηλαδή τή χρονιά αὐτή στή Θεσσαλονίκη 10 σχολεῖα μὲ 44 ἐκπαιδευτικούς καὶ 2.200 μαθητὲς συνολικά¹.

Γιὰ τὴν ιδιαίτερη ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε συνετέλεσαν διάφοροι λόγοι: ὁ Κ. Μοσκώφ θεωρεῖ τὸ ποιοτικό αὐτὸ ἄλλα στήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας—στή Μακεδονία γενικότερα—«ἀποτέλεσμα τῆς σλαβομακεδονικῆς καὶ βουλγαρικῆς κίνησης, τοῦ κίνδυνου πού αὐτὴ δημιουργεῖ γιὰ τὸν ἑλληνισμό»².

Μεγάλη ὄθηση στήν παιδεία ἔδωσε ὅπωςδήποτε καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης τὸ 1872. Ἐπίσημος σκοπὸς τοῦ συλλόγου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἐνίσχυση καὶ ἐξάπλωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τόσο στή Θεσσαλονίκη ὅσο καὶ στὰ περίχωρά της³.

Ἡ παρουσία, τέλος, τοῦ μητροπολίτη Ἰωακείμ τοῦ Γ' στήν ἀρχὴ τῆς περιόδου αὐτῆς (1873-1878) στή Θεσσαλονίκη (ἀμέσως μετὰ ἔγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) ἀποτέλεσε ὅπωςδήποτε θετικό στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν σχολείων γιατί, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, ιδιαίτερη ἦταν ἡ φροντίδα τοῦ μητροπολίτη αὐτοῦ «πρὸς πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς διάδοσιν τῆς παιδείας»⁴.

I. ΠΟΡΟΙ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῶν διαφόρων σχολείων τῆς κοινότητος ἔχει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ἡ τετραμελὴς ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, πού διαχειρίζεται καὶ τὰ οἰκονομικά θέματα.

1. Βλ. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 35-37 καὶ Παπαδόπουλου, ὁ.π., σ. 102. Στὸς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων κατὰ τὸ 1880. Τὴ χρονιά αὐτή, ὁ πρόξενος τῆς Ρουμανίας ἔστειλε ἔκθεση στήν κυβέρνησή του, ὅπου, κοντὰ στὰ ἄλλα, χαρακτήριζε τὴ Θεσσαλονίκη «κενὴ παντὸς ἑλληνικοῦ στοιχείου». Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα διαμαρτυρήθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, «μετ' ἀγανακτήσεως» γιατί, ὅπως τονίζεται στὰ Πρακτικά τῆς Δημογεροντίας:

«Κοινότης ἐξ εἴκοσι χιλιάδων ψυχῶν, ἔχουσα Ἑλληνικὸν τὸν κληρὸν, Ἑλληνικὰς τὰς δεκαεὶς αὐτῆς ἐκκλησίας, Ἑλληνικὸν τὸ Γυμνάσιον, Ἑλληνικὸν τὸ Διδασκαλεῖον, Ἑλληνικὸν τὸ Παρθεναγωγεῖον, Ἑλληνικά τὰ τρία Δημοτικὰ σχολεῖα, Ἑλληνικά τὰ πέντε νηπιαγωγεία, κοινότης ἣς τὰ δισχίλια καὶ τετρακόσια τέκνα πενήκοντα διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι τὰ ἑλληνικά γράμματα διδάσκουσι, κοινότης ἐκπέμπουσα ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Θράκην καὶ Θεσσαλίαν διδασκάλους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων... τί ἄλλο δύναται καὶ νὰ νομίζηται καὶ νὰ εἶναι ἢ Ἑλληνική;» (Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 109, Συνεδρίασις τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1880).

2. Βλ. Μοσκώφ, ὁ.π., σ. 84.

3. Βλ. Κανονισμόν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1872, σ. 3.

4. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 335 (6-10-1878), σ. 1, στ. 1-2.

Στη χρονική περίοδο που εξετάζουμε η έφορία των σχολείων είχε να αντιμετωπίσει πολλά και σοβαρά προβλήματα. Το σπουδαιότερο από τα προβλήματα αυτά ήταν η ανεπάρκεια και κακή κατάσταση των σχολικών κτηρίων, γιατί τα περισσότερα σχολεία στεγάζονταν σε νοικιασμένα και μερικές φορές ακατάλληλα κτήρια¹.

Άλλη βασική δυσκολία ήταν η έλλειψη χρηματικών πόρων. Οί ανάγκες των σχολείων ήταν πολλές και ποικίλες. Έπρεπε να εξευρεθούν χρήματα για τη μισθοδοσία του προσωπικού—καθηγητών και δασκάλων—τά ένοικια των σχολικών κτηρίων, καθώς και για τα υπόλοιπα βασικά έξοδα των εκπαιδευτηρίων (καύσιμη ύλη, επίσκευές των κτηρίων και των θρανίων, έξοδα για διάφορες τελετές, εποπτικά όργανα, γραφική ύλη κ.λ.).

Από τους κώδικες του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας και τις εφημερίδες της εποχής αυτής γίνεται φανερό ότι συχνά οί κοινοτικές άρχες της πόλης συνεδριάζουν στη Μητρόπολη με θέμα την οικονομική κατάσταση των σχολείων και την εξεύρεση πόρων για να αντιμετωπιστούν έκτακτες δαπάνες, και να καλυφθεί τὸ ἔλλειμμα που παρουσίαζε τακτικά οί ἰσολογισμοὺς τους. Ὑπάρχουν πληροφορίες ἐπίσης ὅτι τὸ 1876 καὶ τὸ 1893 ἡ οικονομικὴ κατάσταση τῶν σχολείων ἦταν τόσο ἄσχημη, πὺ ἡ ἔφορία ἀναγκάστηκε νὰ περιστείλει ἀκόμα καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων². Ἡ οικονομικὴ αὐτὴ καχεξία ἦταν, κάθε φορά, συνέπεια διαφοροτικῶν παραγόντων. Ἡ κατακράτηση τοῦ κληροδοτήματος τῆς Ἐλισάβετ Καστριτσίου π.χ. ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ Κυβέρνηση ὀδήγησε τὴν ἔφορία τῶν σχολείων σὲ ἀδιέξοδο, γιατί ἕνα σημαντικό μέρος τῶν δαπανῶν καλυπτόταν ἀπὸ τὸ κληροδοτήμα αὐτό³. Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας ἀπὸ οικονομικὴ ἄποψη γενικά, καθώς καὶ πὺ εἰδικὰ ἡ ἀνθιση ἢ μὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας ἐπηρέαζε ἐπίσης σημαντικὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων.

Οί δαπάνες για τὴ λειτουργία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης καλύπτονταν, σὲ γενικὲς γραμμές, ἀπὸ τὶς παρακάτω πηγές:

1. Συχνὰ στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται ἐκκλήση στὰ μέλη τῆς κοινότητας νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ τὸ θέμα αὐτό. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 7 (3-6-1875), σ. 2. στ. 2, ἀριθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 47 (21-10-1875), σ. 1 στ. 2, καὶ σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 54 (14-11-1875), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86, 201, 202 καὶ Κ. 14, σ. 83. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. 572 (4-7-1881) σ. 1, στ. 3, ἀριθ. 936 (20-4-1885), σ. 1. στ. 1, «Ἐρμῆς», ἀριθ. 126 (20-8-1876), σ. 1. στ. 1, «Λογοδοσία τῆς Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκπαιδευτηρίων τῆς χρήσεως 1893-94», 1894, σ. στ'.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 822 (3-3-1884) σ. 1, στ. 1-3, ἀριθ. 835 (21-4-1884) σ. 1, στ. 1-2.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα.
2. Μικρότερες δωρεές
  - α) προσφορές χρηματικών ποσών, β) προσφορές ακινήτων-ενοίκια,
  - γ) προσφορές για την ίδρυση και συντήρηση νέων σχολείων, δ) προσφορές διαφόρων ειδών.
3. Ειδικές εισφορές: α) έκτακτη συνεισφορά τῶν μελῶν τῆς κοινότητας, β) συνεισφορές διαφόρων συντεχνιῶν, γ) δάνεια ἀπὸ ἰδρύματα καὶ ιδιώτες.

Β. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

1. Παραχώρηση μέρους τῶν ἐσόδων τῶν ἐκκλησιῶν.
2. Βοήθεια με μορφή δανείου.
3. Προσάρτηση ἐκκλησιῶν σὲ σχολεῖα.
4. Δίσκος ὑπὲρ τῶν σχολείων.
5. Σύσταση κηροποιείου.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Δ. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. Ἐτήσιο λαχεῖο τῆς κοινότητας.
2. Ἐτήσιο λαχεῖο τῶν ἐργοχειρῶν τῶν μαθητριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

1. Ἐτήσιος χορὸς τῆς κοινότητας.
2. Συναυλίες μαθητῶν καὶ μαθητριῶν.
3. Θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ Ἀθηναϊκοὺς θιάσους.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα

Σημαντικὸ μέρος τῶν δαπανῶν γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων ἐκάλυπταν διάφορα κληροδοτήματα τῶν ὁποίων οἱ τόκοι διαθέτονταν γι αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Τὰ κληροδοτήματα αὐτὰ εἶναι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα¹.

Ἐκ τῶν διαφόρων Θεσσαλονικεῖς² εἶχαν κατατεθεῖ στὸ Θησαυροφυλάκιο

1. Λεπτομέρειες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Ἄ ν ὦ ν υ μ ο υ, Εὐεργέται τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου», Ἀθήναι, ἔτος Α' (1908), σ. 283-286.

2. Τὰ κληροδοτήματα αὐτὰ ἀφιέρωσαν οἱ ἐξῆς: Θ. Λασκάριος, Ἄντων. Σαλόνσκη, Ἄντων. Νινῆς, Ἄννα Παῖκου, Μαρία Ν. Ρογκότη, Ν. Στεργίου καὶ Μαρία Στεργίου σύζυγός του, ὅλοι Θεσσαλονικεῖς, βλ. Ἄ ν ὦ ν υ μ ο υ, ὀ.π., σ. 283.

τῆς Μόσχας 36.023 ἀργυρὰ ρούβλια. Τὸ ἕνα τρίτο τῶν τόκων τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τὸ εἰσέπρατταν τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸν ἴδιο σκοπὸ ἐκπληροῦσαν καὶ τὰ ἔσοδα ἑνὸς ἄλλου κεφαλαίου (185.000 περίπου δραχμῶν) ποὺ προερχόνταν ἀπὸ τὰ κληροδοτήματα τῶν: Δ. Ρογκότη, Μ. Τοσίτσα, Χρ. Ἰακώβου, Ἰ. Σιμώττα καὶ Β. Παπάζογλου. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἦταν κατατεθειμένο στὴν Ἑθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἀθήνα.

Ἀξιόλογα ποσὰ ὑπὲρ τῶν σχολείων ἀπέδιδαν ἐπίσης τὰ κτήματα τῆς Ἑλισάβητ Καστριτσίου στὸ Βουκουρέστι (650 τουρκικὲς λίρες τὸ χρόνο ἔσοδα) ἀπὸ τὸ 1863 μέχρι καὶ τὸ 1883, ὅποτε καὶ δημεύτηκαν ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ κυβέρνησι¹, καθὼς καὶ ἕνα κληροδοτήμα 40.000 δραχμῶν τοῦ Θ.Μ. Δούμπα στὴ Βιέννη. Ὁ Θ. Δούμπας κληροδότησε ἐπίσης 25.000 φράγκα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης «ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ εἰσαχθῆ τὸ μάθημα τῆς γερμανικῆς, ἢ τὸ μάθημα τῆς τουρκικῆς»².

Τέλος, οἱ τόκοι ἑνὸς ἄλλου κληροδοτήματος, τῆς Ἑλ. Οἰκονόμου (361 τουρκικὲς λίρες) διαθέτονταν εἰδικὰ γιὰ τοὺς ἄπορους μαθητὲς τῶν σχολείων.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης τιμοῦσε μὲ διάφορους τρόπους τοὺς μεγάλους εὐεργέτες τῶν σχολείων τῆς. Στὰ Πρακτικὰ τῆς Δημογεροντίας (4 Ἰουνίου 1876)³ βλέπουμε ὅτι ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς δωρεᾶς τοῦ Δημ. Ρογκότη (2.500 τουρκικὲς λίρες) προτείνει νὰ ψηφίσει ἢ συνέλευση τὰ ἐξῆς γιὰ νὰ τιμήσει τὸ δωρητὴ: νὰ κηρύξουν τὸν Δημ. Ρογκότη «Μέγαν Εὐεργέτην» τῶν σχολείων, νὰ ἀναρτήσουν στὴν αἴθουσα τοῦ Γυμνασίου τὴν εἰκόνα τοῦ «εἰς μέγεθος ἰκανόν», νὰ ἐπιτελέσουν «δημοτελέστατον μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ», καί, τέλος, νὰ ἐκφραστεῖ ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς κοινότητος στὸν ἀδερφό του Ἰάκωβο Ρογκότη.

Στὸν «Ἑρμῆ», τὴ μοναδικὴ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴ Θεσσαλονίκη, διαβάζουμε ὅτι τὸ 1876, τὴν ἴδια χρονιά δηλ. μὲ τὴν ἀνακοίνωση τῆς δωρεᾶς τοῦ Ρογκότη, ἔγιναν τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς εἰκόνας τοῦ στὸ Γυμνάσιο, σὲ ἐπίσημη τελετὴ τῆς κοινότητος. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐφημερίδα διαπιστώνουμε ὅτι γιὰ τὸν Δημ. Ρογκότη καὶ τὴν Ἑλισάβητ Καστριτσίου, τοὺς δυὸ μεγάλους εὐεργέτες τῶν σχολείων, τελοῦνταν κάθε χρόνο ξεχωριστὰ μνημόσυνα, τοῦ μὲν πρώτου στίς 26 Ὀκτωβρίου, ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τῆς Καστριτσίου δὲ στίς ἀρχὲς Μαρτίου. Τὰ μνημόσυνα αὐτὰ εἶ-

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 822 (3-3-1884), σ. 1, στ. 1-3.

2. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 482 (4-4-1880), σ. 1, στ. 3.

3. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικὸν Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Δημογεροντίας, τῶν Ἐφοριῶν τῶν σχολείων καὶ τοῦ Νοσοκομείου καὶ τῶν προκριτοτέρων πολιτῶν ἐκάστης ἐνορίας, τῆς 4ης Ἰουνίου 1876».

χαν μορφή ειδικής τελετής, γιατί άμέσως μετά την έκκλησία κατευθύνονταν όλοι στην αίθουσα του Παρθεναγωγείου, συνήθως, όπου ένα από τα μέλη της κοινότητας έκφωνούσε τον πανηγυρικό προς τιμήν του εϋεργέτη¹. Στη γιορτή των τριών Ίεραρχών, τέλος, γινόταν κάθε χρόνο γενικό μνημόσυνο «ύπερ άναπαύσεως των ψυχών» όλων εκείνων που με όποιονδήποτε τρόπο βοήθησαν τα εκπαιδευτικά καταστήματα της πόλης².

2. Μικρότερες δωρεές

Έκτός από τους εϋεργέτες των σχολείων που αναφέραμε, υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός δωρητών. Οί διάφορες προσφορές που αναφέρονται στις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν είναι δυνατό να χωριστούν στις παρακάτω κατηγορίες:

α. *Προσφορές χρηματικών ποσών.* Συχνά προσφέρονται στα σχολεία διάφορα χρηματικά ποσά για την ένίσχυση του ταμείου τους. Το 1876 π.χ. ό μεγάλος εϋεργέτης της κοινότητας Ί. Ν. Παπαφής προσφέρει πενήντα τουρκικές λίρες για τόν σκοπό αυτό και ό Μ. Παπαγεωργίου έκατό λίρες «διά την μελετωμένην άνοικοδόμησιν του συνδιδασκτικού», τόν 1877 ό Ί. Καπελλόπουλος είκοσι πέντε τουρκικές λίρες, τόν 1883 ό Ί. Σερπάνος έκατό τουρκικές λίρες, τόν 1885 ό Π. Κοϋντζος έκατόν πενήντα³ κ.λ.

β. *Προσφορές άκινήτων.* Στους κώδικες του Ίστορικού Άρχείου υπάρχουν συχνές μαρτυρίες πολιτών που κληροδότησαν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης διάφορα άκίνητα. Τα σπίτια τους άφιέρωσαν για τόν σκοπό αυτό οί έξης: Π. Πρασασάκη, Π. Στεργίου, Γαβριήλ Ζαρκάδης, Άννα Μπουροδήμου, και ό Ί. Καπιτόγλου μαζί με τόν γιό του Κλεομένη⁴. Ό Άρχιμανδρίτης Άνθιμος Λασκαρίδης έπίσης «χορηγεί τήν ιδιόκτητό του οικίαν κειμένην έν τή ένορία της νέας Παναγίας μεθ' όλων των έν αυτῇ άνηκόντων

1. «Έρμης», άριθ. 144 (22-10-1876), σ. 1, στ. 1, άριθ. 181 (4-3-1877), σ. 1, στ. 1, άριθ. 239 (28-10-1877), σ. 1, στ. 2 κ.λ.

2. «Έρμης», άριθ. 70 (27-1-1876), σ. 1, στ. 2, άριθ. 264 (27-1-1878), σ. 1, στ. 2, άριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1 στ. 1-3, κ.λ.

3. «Έρμης», άριθ. 71 (30-1-1876), σ. 2, στ. 1-2, άριθ. 130 (3-9-1876), σ. 1, στ. 1. Ίστ. Άρχ. Θεσ/νίκης, Κ.14, «Συνεδρίασις 5ης Μαρτίου 1877, και Κ. 21, άρ. έγγράφου 79, σ. 72, και Κ. 21, σ. 135.

4. Βλ. Άνω νόμου, Ή άοίδιμος Πουλχερία Θ. Πρασασάκη τόν γένος Χαρίση. Μεγάλη εϋεργέτις των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών της έν Θεσσαλονίκη Έλληνικής Όρθοδόξου Κοινότητος καθιδρυμάτων, χ.τ., χ.χ., σ. 26. Τόν σπίτι της Πρασασάκη χρησίμευσε σά Γυμνάσιο μέχρι τόν 1890, όποτε και καταστράφηκε από τήν πυρκαγιά της χρονιάς αυτῆς. Βλ. Άνω νόμου, Εϋεργέται..., σ. 284. Βλ. Άνω νόμου, ό.π., σ. 285. Ίστ. Άρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 9, «Συνεδρίασις 19ης Φεβρουαρίου 1883», σ. 97. Βλ. Άνω νόμου, Εϋεργέται..., σ. 285.

παραρτημάτων και γαιών»¹. 'Ο 'Ι. Παυλίδης, τέλος, πρόσφερε χρήματα με τὰ ὁποῖα ἀγοράστηκαν ἐμπορικὰ καταστήματα ὑπὲρ τῶν σχολείων².

Ἐνοίκια τῶν κτημάτων. Ἀπὸ ἓνα συμβόλαιο με ἡμερομηνία 10 Ὀκτωβρίου 1883 γίνεται φανερό ὅτι τὰ ἀκίνητα ποὺ οἱ διάφοροι πολῖτες κληροδοτοῦσαν στὰ σχολεῖα, νοικιάζονταν ἀπὸ τὴν ἐφορία σὲ ἐνδιαφερομένους, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου³. Τὰ ποσὰ ποὺ συγκεντρώνονταν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν διαφόρων κτημάτων ἦταν σημαντικά. Τὸ 1884 π.χ. ἡ σχολικὴ ἐφορία σημειώνει στὸν ἰσολογισμό τῆς εἰσπραχθέντα ἐνοίκια ἀπὸ τὰ κτήματα τῶν σχολείων γρόσια 51.951, ἐνῶ ἀργότερα τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 103.393,30 γρ⁴.

γ. Προσφορὲς πολιτῶν γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ συντήρηση νέων σχολείων. Τέτοιου εἶδους προσφορὰ ἀναφέρεται στοὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου μόνο μία· τοῦ Χρήστου Χ' Δημητρίου «... περὶ συστάσεως Παρθεναγωγείου ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Βαρδαρίου, φέροντος τὸν τίτλον «Παρθεναγωγεῖον τοῦ ἀειμνήστου Χ' Δημητρίου Χρήστου» μέλλοντος δὲ συντηρεῖσθαι καθ' ὅλοκληρίαν διὰ τῆς ἐναπολειφθείσης περιουσίας αὐτοῦ»⁵. Οἱ δημογέροντες τῆς κοινότητος καὶ οἱ ἔφοροι δέχτηκαν τὴν ἴδρυση τοῦ σχολείου αὐτοῦ με τὸν ὄρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο νὰ μὴν ἔχει τὸ σχολεῖο κανένα ἄλλο ἰδιαίτερο προνόμιο, ἀλλὰ νὰ διευθύνεται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, ἢ ὁποῖα θὰ διαχειριζόταν καὶ τὴν περιουσία του.

Ἀργότερα, τὸ 1890, με χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ἀνδρέα Συγγοῦ κτίστηκε καινούργιο κτήριο γιὰ τὸ Γυμνάσιο τῆς πόλης· τὸ παλιὸ κτήριο εἶχε καταστραφεῖ στὴ μεγάλη πυρκαγιά τοῦ 1890⁶. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας ἐπίσης, ὁ Δημ. Ἰωαννίδης ἀπὸ τὴ Σιάτιστα ἄφησε κληροδότημα γιὰ τὴν ἀνέγερση Ἀστικῆς Σχολῆς. Με τὴ δωρεὰ αὐτὴ κτίστηκε ἡ «Ἰωαννίδειος Ἀστικὴ Σχολή» στὴ Θεσσαλονίκη⁷.

δ. Προσφορὲς διαφόρων εἰδῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ διάφορα χρηματικὰ ποσὰ προσφέρονταν στὰ σχολεῖα, κατὰ καιροὺς, καὶ διάφορα

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 112, σ. 10-101.

2. Βλ. Ἀ ν ω ν ὄ μ ο υ, Ἐδεργέται..., σ. 285.

3. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 98, σ. 87.

4. Βλ. Δ. Φ ι λ ἰ π ο β ἰ τ ς, Ἐκθεσις τῆς πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς καταστάσεως τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλληνικῶν Ἐκπαιδευτηρίων κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1884-85, Ἀθῆναι 1886, (σ. 40) ἰσολογισμός. Βλ. Κ. Κ α μ ὄ ν α, Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῶν Ἐκπαιδευτικῶν Καταστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης ἔτους 1904-1905 πεπραγμένων, Λειψία 1906, πίνακας ἀπολογισμοῦ.

5. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικὸν κοινῆς συνεδριάσεως τῶν δημογερόντων, τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων καὶ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως τῆς 22ας Σεπτεμβρίου 1878».

6. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1459 (26-9-1890), σ. 1. στ. 2-4.

7. Βλ. Ἀ ν ω ν ὄ μ ο υ, Ἐδεργέται..., σ. 286.

εΐδη γιά τίς πολλαπλές ανάγκες τους. Τό 1877 ό Ά. Άββοτ δώρησε στό Παρθεναγωγείο τής πόλης ένα πιάνο, τό 1880 οί κυρίες Αϊκατερίνη Άββοτ και Έλίζα Χ΄ Λαζάρου διάφορα έποπτικά μέσα διδασκαλίας (συλλογή όρυκτών, μικροσκόπιο, όργανα φυσικής και διάφορες εικόνες γιά τή Ζωολογία, τή Βοτανική και τήν Άνθρωπολογία), τό 1884 κάποιος άνώνυμος πέντε χιλιάδες όκάδες κάρβουνα γιά τό Παρθεναγωγείο και τό άστικό σχολείο¹ κ. λ. ΄Υπάρχει μαρτυρία έπίσης ότι παλιότερα ό Θ. Χαρίσης εΐχε προσφέρει στα σχολεία ώρολόγια τοϋ τοΐχου και θερμάστρες².

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ή έλληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης τιμοϋσε όλους εκείνους ποϋ με όποιοδήποτε τρόπο εΐχαν ενισχύσει τά εκπαιδευτικά ιδρύματα τής πόλης. Τά όνόματά τους μνημονεύονταν κάθε χρόνο στις 30 ΄Ιανουαρίου (γιορτή τών τριών ΄Ιεραρχών) στό ειδικό μνημόσυνο ποϋ γινόταν γιά τοϋς εϋεργέτες και συνδρομητές τών σχολείων.

3. Εϊδικές συνεισφορές

α. *Έκτακτη συνεισφορά τών μελών τής κοινότητας.* Η ειδική αϋτή εισφορά καταβαλλόταν από τά μέλη τής κοινότητας όταν τά εκπαιδευτήρια προγραμματίζαν έργα ποϋ απαιτοϋσαν μεγάλες δαπάνες, όπως π.χ. άνέγερση ή έπισκευή διδαστηρίων, άγορά οικοπέδων κ.ά., ή όταν τό έλλειμμα τοϋ σχολικού ταμείου ήταν δυσαναπλήρωτο. Έτσι τήν 1 Φεβρουαρίου 1875 σε κοινή συνεδρίαση τής εϊκοσιτετραμελοϋς έπιτροπής και τής δημογεροντίας «...άπεφασίσθη ίνα προκληθώσι συνεισφοραϊ πρός άνέγερσιν τοϋ ένός τών κοινών σχολείων, ή τοϋ γυμνασίου ή τοϋ δημοτικού σχολείου και ώρίσθη πρός τοϋτο έπιτροπή, ήτις βεβαίως ένεργεί τά δέοντα...»³. Λίγο άργότερα έπίσης, τό 1877, ή έφορία τών σχολείων άποφάσισε νά κτίσει ένα από τά διδαστήρια με συνεισφορές τών πολιτών. Σύγχρονες μαρτυρίες μάς πληροφοροϋν ότι στόν κατάλογο ποϋ ανοΐχτηκε γράφτηκαν με προθυμία συνεισφορές πολλών πολιτών γιά τό σκοπό αϋτό. Άξιοσημείωτο εΐναι τό γεγονός ότι στην προσπάθεια αϋτή συμμετείχαν και μέλη άλλων κοινοτήτων τής πόλης, όπως π.χ. ό πλούσιος Άλλατίνη τής ΄Ισραηλιτικής κοινότητας ποϋ πρόσφερε πενήντα τουρκικές λίρες⁴.

β. *Συνεισφορές τών συντεχνιών.* Στη Θεσσαλονίκη ύπήρχαν, τήν έποχή ποϋ έξετάζουμε, δεκατέσσερεις συντεχνίες⁵. Συχνά οί συντεχνίες αϋτές πρόσφεραν, εΐτε μεμονωμένα εΐτε από κοινού, διάφορα ποσά γιά τήν ενίσχυση

1. «Έρμης», άριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, άριθ. 534 (7-10-1880), σ. 2, στ. 4, και «Φάρος τής Μακεδονίας», άριθ. 890 (7-11-1884), σ. 1, στ. 2.

2. Βλ. Ά ν ω ν ύ μ ο υ, Η άοΐδιμος Πουλχερία Θ. Πρασασάκη..., σ. 24.

3. ΄Ιστ. Άρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 83.

4. «Έρμης», άριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

5. Βλ. Μ ω ρ α ι τ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 27-28.

τοῦ σχολικοῦ ταμείου. Στὸν ἰσολογισμό τῆς ἐφορίας τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1884-85 φαίνεται ὅτι ἡ συντεχνία τῶν ἀχτάριδων (δηλαδή τῶν μυροπολῶν καὶ τῶν πωλητῶν μπαχαρικῶν) διέθεσε 4.000 γρόσια¹. Στις 13 Αὐγούστου 1881 ἐπίσης ἐγίνε σύσκεψη μερικῶν συντεχνιῶν τῆς πόλης μὲ θέμα τῆ συνδρομῆ πού θὰ χορηγοῦσαν στὰ σχολεῖα. Στῆ σύσκεψη αὐτῆ ἡ συντεχνία τῶν ξυλουργῶν ἀποφάσισε νὰ προσφέρει ὀλόκληρο τὸ ἀπόθεμα τοῦ ταμείου τῆς, δεκαεξὶ τουρκικὲς λίρες, ἐνῶ ἡ ἀπόφαση τῆς συντεχνίας τῶν καπήλων (ταβερνιάρηδων) παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιατί καθιέρωσε, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, μιὰ ἐκούσια δασμολογία στὸ κρασί πού πουλοῦσαν². Τὸ ἴδιο μέτρο εἶχαν ἐφαρμόσει παλιότερα (1853-55) οἱ ἔμποροι τῆς πόλης καθορίζοντας ἓνα ἐλάχιστο φόρο στὰ ἐμπορεύματα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σχολείων³.

γ. *Δάνεια ἀπὸ ἰδρύματα καὶ ἰδιῶτες*. Ἡ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων ἀνάγκαζε, συχνά, τὴ σχολικὴ ἐφορία, γιὰ νὰ καλύψει τὶς διάφορες δαπάνες ἢ τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσολογισμοῦ, νὰ δανείζεται χρήματα ἀπὸ ἄλλα ἰδρύματα τῆς πόλης ὅπως τὸ «Θεαγένειο Νοσοκομεῖο» καὶ τὸ «Παπάφειο Ὁρφανοτροφεῖο», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιῶτες. Στὸν ἀπολογισμό τοῦ 1884-85 σημειώνονται προσωρινὰ δάνεια ἀπὸ δυὸ πολίτες: 25.000 γρόσια ἀπὸ τὸν Ἄλφρέδο Ἄββοτ καὶ 4.161 γρόσια ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φιλίποβιτς⁴.

B. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἄνωτατος ἄρχοντας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν, τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ὁ Μητροπολίτης. Σχετικὰ μὲ τὰ πράγματα τῶν σχολείων ὁ Μητροπολίτης ὤφειλε, σύμφωνα μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, νὰ δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἐκλογή τῆς σχολικῆς ἐφορίας, στὴν ἀξιολόγηση τῶν δασκάλων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφοδίαζε κάθε χρόνο μὲ εἰδικὸ ἐνδεικτικὸ, καὶ στὴ μελέτη καὶ ἐπικύρωση τῶν προγραμμάτων⁵. Ἀπὸ σύγχρονες μαρτυρίες γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἐκκλησία βοήθησε σημαντικὰ τὰ σχολεῖα καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν οικονομικῶν δυσχερειῶν τους. Ἡ χρηματικὴ αὐτῆ ἐνίσχυση παρουσιάζεται μὲ διάφορες μορφές:

1. *Παραχώρηση μέρους τῶν ἐσόδων τῶν ἐκκλησιῶν*. Συχνά, σὲ κοινὲς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας καὶ τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἀποφασίζεται νὰ παρακληθοῦν οἱ ἐπίτροποι μιᾶς ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς πόλης—τὴν ἐποχὴ αὐτῆ ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει δώδεκα ἐκκλησίες⁶— νὰ παραχωρήσουν

1. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.

2. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 588 (13-8-1881), σ. 1, στ. 2.

3. Βλ. Ἀνωθύμου, Ἡ αἰδίδμος Π. Θ. Πρασασκάκη..., σ. 24.

4. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.

5. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1497 (13-2-1891), σ. 1, στ. 2.

6. Β. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 30.

τὰ ἔσοδα τῆς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα. Ἄλλοτε, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ παραχωρηθοῦν στὴ σχολικὴ ἐφορία τὰ εἰσοδήματα ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν¹. Ἐκ τούτων οἱ ἐκκλησίες τῆς πόλης πρόσφεραν, κατὰ διαστήματα, σημαντικὰ ποσά, ἀπὸ τὸ περίσσευμά τους, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου². Τὸ μέτρο αὐτὸ ὅμως φαίνεται πὼς δὲν τὸ ἐφάρμοζαν ὅλες οἱ ἐκκλησίες, γιατί σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας (26 Νοεμβρίου 1879) ὅπου γίνεται συζήτηση γιὰ τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, ἐκφράζεται δυσaráσκεια γιὰ τὸ ὅτι ὀρισμένες ἐκκλησίες, ἂν καὶ ἔχουν ἀρκετοὺς πόρους, δὲν διαθέτουν τὸ περίσσευμά τους στὸ νοσοκομεῖο ἢ στὰ σχολεῖα τῆς πόλης³. Καὶ οἱ ἐφοροὶ τῶν σχολείων παραπονοῦνται μερικὲς φορές γιὰ πολλοὶ ἐπίτροποι δυστροποῦν καὶ δὲν συμμορφώνονται μὲ τὴν διαταγὴ τῆς μητρόπολης⁴.

2. *Βοήθεια μὲ μορφὴ δανείου.* Ὄταν τὰ σχολεῖα βρίσκονταν σὲ ἰδιαίτερα δύσκολη οἰκονομικὴ θέση, τότε ἡ ἐφορία ζητοῦσε δάνειο καὶ ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐτσι τὸ 1881 σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας «...ἡ Α. Παναγιότης λαβοῦσα τὸν λόγον προτείνει ἵνα ὡς ἐκ τῆς δυσχεροῦς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων γένηται δάνειον ἐκ τῶν παγκαρίων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως». Ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Μητροπολίτη ἔγινε δεκτὴ καὶ ὀρίστηκαν στὴ συνέχεια τὰ ποσὰ ποὺ θὰ διέθετε κάθε ἐκκλησία ἀπὸ τὸ παγκάρι τῆς. Τέλος τονίστηκε ὅτι «...τὰ ἀνωτέρω χρήματα ληφθησόμενα δι' ὁμολόγων πληρωθῆσονται ἐν πρώτῃ τῶν ἐκπαιδευτηρίων εὐκολίᾳ»⁵.

3. *Προσάρτηση ἐκκλησιῶν σὲ σχολεῖα.* Στους κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου σημειώνονται δυὸ περιπτώσεις, τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ⁶ καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδας, ποὺ τὴ διεύθυνση καὶ διαχείριση «τῶν προσόδων» τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἀνέλαβε ἡ ἐφορία τῶν σχολείων. Στὴ συνοικία τῆς Ἁγίας Τριάδας ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μόνο σερβικὴ σχολὴ καὶ, ὅπως ἦταν φυσικὸ, πολλὰ ἑλληνόπουλα ἀναγκάζονταν νὰ φοιτήσουν σ' αὐτήν. Ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἡ δημογεροντία ἔκρινε (28 Φεβρουαρίου 1898) ὅτι ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συστήσει ἡ κεντρικὴ ἐφορία τῆς κοινότητος ἀστικὴ σχολὴ, παρθενγωγεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο στὴ συνοικία αὐτὴ. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ ἔξοδα, ἀποφασίστηκε νὰ περιέλθει ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας στὴν κατοχὴ, ἐποπτεία καὶ διεύθυνση τῶν σχολείων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συνεδρίασης αὐτῆς γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ προσάρτηση μιᾶς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα γινόταν μὲ τοὺς ἐξῆς ὅρους:

1. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 61.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86.

4. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., σ. 15.

5. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 201-202.

6. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 20.

Προηγούνταν συνεννόηση με τους ένοριτες της εκκλησίας, για να διευκρινιστεί αν συμφωνούσαν ή όχι με την προσάρτηση αυτή.

Το περίσευμα από τα έσοδα της εκκλησίας κάλυπτε τις ανάγκες των σχολείων, τυχόν δε έλλειμμα στον προϋπολογισμό της εκκλησίας, συμπληρωνόταν από το κεντρικό ταμείο της σχολικής έφορίας.

Ἡ διεύθυνση και ἡ διαχείριση τῶν «προσόδων» καθῶς και ὁ διορισμὸς τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἀνήκε ἀποκλειστικὰ στὴ Μητρόπολη και στὴν κατὰ καιροὺς κεντρικὴ ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλης¹.

4. *Δίσκος ὑπὲρ τῶν σχολείων*. Στὴ γιορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν (30 Ἰανουαρίου) περιερχόταν κάθε χρόνο δίσκος για νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ ταμεῖο τῶν σχολείων. Φαίνεται πὼς τὰ μέλη τῆς κοινότητας πρόσφεραν με προθυμία τὴ συνδρομὴ τους για τὰ σχολεῖα, γιατί τὸ 1877 τὸ ποσὸ ποὺ συγκεντρώθηκε ἀνερχόταν σὲ τριάντα ἑξὶ λίρες, τὸ 1884 ξεπερνοῦσε τις πενήντα και τὸ 1894 ἦταν 2.413 γρόσια².

5. *Σύσταση κηροποιείου*. Στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας», τὴ μοναδικὴ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα ποὺ κυκλοφοροῦσε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ὑπάρχει πληροφορία ὅτι τὸ 1882 ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἀποφάσισε νὰ συστήσει κηροποιεῖο «πρὸς ὄφελος τῶν φιλανθρωπικῶν και ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς πόλης». Ἀπὸ τὸ κηροποιεῖο αὐτὸ θὰ προμηθεύονταν ὄλες οἱ ἐκκλησίες και οἱ χριστιανοὶ τὰ κεριὰ τους για τις διάφορες ἱεροτελεστίες³. Τὸ 1894 οἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὸ κηροποιεῖο ἦταν 9.632,35 γρόσια και ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, στὸν ἀπολογισμὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτηρίων τοῦ ἔτους 1904-1905, σημειώνονται 7.378,15 γρ⁴.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη σημαντικὴ ὑπῆρξε και ἡ συμβολὴ τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τῆς πόλης. Τὸ σωματεῖο αὐτὸ ιδρύθηκε τὸ 1872 και εἶχε σὰν κύριο σκοπὸ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Α ἄρθρο τοῦ κανονισμοῦ του, τὴν ἐνίσχυση και ἐξάπλωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τόσο στὴ Θεσσαλονικὴ ὅσο και στὰ περίχωρά της⁵.

Ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος φρόντιζε ὅσο μπορούσε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τις ἐκθέσεις τῶν πεπραγμένων του, για τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν ἐκπαιδευτη-

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 8 χωρὶς ἐνδειξη σελίδας.

2. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 171 (28-1-1877), σ. 3. στ. 1, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1, στ. 3. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 970 (17-8-1885), στ. 2, σ. 1.

4. Βλ. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11 και Κα μ μ ὶ ν α, ὀ.π. πίνακα ἀπολογισμοῦ.

5. Βλ. Κανονισμὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Ἀθήναι 1872. σ. 3.

ρίων με τὰ ἀπαραίτητα ἐποπτικά ὄργανα, διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του γιὰ ὑποτροφίες καὶ γιὰ ἀγορά βιβλίων ἀπόρων μαθητῶν καὶ ἐνίσχυε χρηματικά τὰ σχολεῖα ποὺ εἶχαν ἀνάγκη.

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἐξετάζουμε ὁ σύλλογος χορηγοῦσε σὲ ἄπορους μαθητὲς 6-10 ὑποτροφίες τὸ χρόνο, συντηροῦσε μερικοὺς ὡς ἡμι-υποτρόφους καὶ ἐνίσχυε χρηματικά ἀρκετοὺς ἄλλους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του. Τὸ 1873-74, συγκεκριμένα, διέθεσε γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν 4.000 γρόσια καὶ τὸ 1878-1879 γιὰ ὑποτροφίες 6.785 γρόσια καὶ 3.030 γρόσια γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν. Ἀπὸ τοὺς ὑπότροφους μαθητὲς τοῦ συλλόγου, ποὺ κατάγονταν ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, πολλοὶ χρησιμοποιήθηκαν, μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Παρθεναγωγεῖο, ὡς δάσκαλοι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας¹.

Δ. ΔΙΔΑΚΤΡΑ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς πόρους τῶν σχολείων, κλιμακωνόταν ἀνάλογα μετὰ τὸ σχολεῖο στὸ ὁποῖο γραφόταν ὁ μαθητὴς. Ἡ εἰκοσιτετραμελὴς ἐπιτροπὴ σὲ συνεδρίασή της τῆς 11 Αὐγούστου 1874 καθόρισε ὡς ἑξῆς τὸ ποσὸ τῆς εἰσφορᾶς τῶν μαθητῶν:

Δι' εἰσιτήριον Γυμνασίου θὰ πληρώνη ἕκαστος μαθητὴς μίαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἡμίσειαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Παρθεναγωγείου τῶν ἐλληνικῶν τάξεων, ἡμίσειαν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον τῶν συνδιδασκτικῶν τμημάτων τῶν τε ἀρρένων καὶ τοῦ Παρθεναγωγείου ἔτι δὲ καὶ τῶν νηπιαγωγείων, ἓν ἀργυροῦν μετζίτιον.

Ἐξαιροῦνται τοῦ εἰρημένου φόρου οἱ ἀποδεδειγμένως ἄποροι, γινόμενοι δεκτοὶ δωρεάν»².

Ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος ἐπικρότησε τὴν αὐξηση αὐτῆ τοῦ δικαιώματος ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν γιατί ἔκρινε ὅτι καλύπτονταν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, πολλὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀνάγκες τῶν σχολείων³. Ὅταν ὁμως ἀργότερα, τὸ 1884, ἡ εἰκοσιτετραμελὴς ἐπιτροπὴ καὶ ἡ ἐφορὰ ἀποφάσισαν, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου ἐλλείμματος τοῦ σχολικοῦ ταμείου, νὰ ἀξήσουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ σὲ δυὸ τουρκικὲς λίρες, ὁ τύπος τῆς ἐποχῆς ἀντέδρασε ἀρνητικά, γιατί ἔκρινε ὅτι τὰ δίδακτρα αὐτὰ ἦταν «δυσβάστακτα» γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς. Χαρακτήρισε μάλιστα τὸ μέτρο αὐτὸ «ἀντεθνικὸ», γιατί θὰ

1. Βλ. Παπαδόπουλου, ὀ.π., σ. 114.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 44.

3. Βλ. Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1874, σ. 13.

είχε σά συνέπεια νά διευκολυνθεῖ ἡ ἐγγραφή τῶν μαθητῶν σέ ξένα σχολεῖα, ὅπου δὲν πλήρωναν καθόλου δίδακτρα¹.

Σημαντικό ἦταν τὸ ποσὸ ποὺ προερχόταν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐξαμηνιαίους ἐλέγχους τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου. Τὸ ἔτος 1884-85 ἡ σχολικὴ ἐφορία εἰσέπραξε ἀπὸ τὶς ἐγγραφές 1.984,52 γρόσια, ἀπὸ τοὺς ἐλέγχους 1.884,85 γρ. καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τοῦ Γυμνασίου 3.550 γρ. καὶ τὸ 1893-94 ἐπίσης 52.271,20 γρ. ἀπὸ τὶς ἐγγραφές, 238.20 γρ. ἀπὸ τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ 138.497 γρ. ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια².

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῆς κοινότητος*. Τὸ λαχεῖο αὐτὸ κληρωνόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ χρόνου (Ἰούνιο συνήθως) καὶ μὲ τὰ ἔσοδά του καλύπτονταν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῶν σχολείων τῆς πόλης. Τὸ 1883 συγκεκριμένα, τὸ ποσὸ ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις τοῦ λαχεῖου ἀνερχόταν στὶς 290 περίπου τουρκικὲς λίρες, τὸ 1884 ἦταν 41.475 γρόσια καὶ τὸ 1894 42.105 γρόσια³.

Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς δημογεροντίας γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ διάθεση τοῦ λαχεῖου δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἐπεκτεινόταν καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι τὸ 1880 ὀρίζεται ἀντιπρόσωπος τῆς κοινότητος γιὰ τὴ διάθεση τοῦ λαχεῖου στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰ. Κρικότσιος⁴.

2. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῶν ἐργοχειρῶν τῶν μαθητριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου*. Ἐνα σταθερὸ εἰσόδημα τοῦ σχολικοῦ ταμείου κάλυπτε κάθε χρόνο ἡ πώληση τῶν ἐργοχειρῶν ποὺ μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἐτοίμαζαν οἱ μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου. Ἡ κλήρωση καὶ τοῦ λαχεῖου αὐτοῦ γινόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τῆς σχολικῆς χρονιάς, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων τοῦ Παρθεναγωγείου⁵. Τὸ 1884 οἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὸ λαχεῖο αὐτὸ ἀνῆλθαν σὲ 220 τουρκικὲς λίρες καὶ τὸ 1893 σὲ 8.641,30 γρόσια⁶.

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 870 (29-8-1884), σ. 1, στ. 1-2, καὶ ἀριθ. 878 (26-9-1884), σ. 1, στ. 1-2.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 7 καὶ 9.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 779 (22-6-1883), σ. 1, στ. 2. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 13.

4. Ἰστ. Ἄρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 123.

5. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 114 (9-7-1876), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 678 (16-6-1882), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 775 (8-6-1883), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 857 (11-7-1884), σ. 1, στ. 1, κ.λ.

6. Βλ. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. *Ἐτήσιος χορὸς τῆς κοινότητος*. Μὲ πρωτοβουλία τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων καὶ τὴν πρόθυμη συμμετοχὴ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, γινόταν κάθε χρόνο χορὸς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου. Στὴν ἐκδήλωση αὐτὴ συμμετεῖχαν καὶ ἀξιωματοῦχοι ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινότητες τῆς πόλης—κυρίως ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ, Ἰσραηλιτικὴ καὶ τῶν Δυτικῶν. Τὰ ἔσοδα τοῦ χοροῦ ὑποβοηθοῦσαν ἄρκετὰ στὴν ἀντιμετώπιση πολλῶν ἀναγκῶν τῆς σχολικῆς ἐφορίας γιὰτὶ δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα. Τὸ 1882 π.χ. τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 700 περίπου τουρκικῶν λιρῶν καὶ τὸ 1884 ἦταν 600 περίπου λίρες¹.

2. *Συναυλία μαθητῶν καὶ μαθητριῶν*. Μαρτυρία γιὰ μουσικὴ συναυλία ποὺ δόθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ μαθητὲς καὶ μαθήτριες (3-5-1881) ἔχουμε στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας». Ἡ συναυλία αὐτὴ ἔγινε στὴν αἴθουσα τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλης μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ τῆς μουσικῆς Δημ. Λάλλα. Ὅπως τονίζεται στὴν ἀνακοίνωση τῆς ἐφημερίδας, ἡ συναυλία δόθηκε γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἐν μέρει τὸ μεγάλο ἔλλειμμα ποὺ παρουσίαζε ὁ σχολικὸς προϋπολογισμὸς².

3. *Θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ Ἀθηναϊκοὺς θιάσους*. Στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες ὅτι οἱ ἑλληνοδραματικοὶ θίασοι «Μένανδρος» καὶ «Σοφοκλῆς» καθὼς καὶ ὁ ταχυδακτυλουργὸς Μελίδης ἔδωσαν, κατὰ καιροῦς, εὐεργετικὲς παραστάσεις ὑπὲρ τῶν σχολείων³.

II. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Σταθμὸ στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία ὄχι μόνον τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρης τῆς Μακεδονίας ἀποτέλεσε ἡ ἴδρυση τοῦ διδασκαλείου τὸ 1875, ποὺ ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων». Σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τοῦ διδασκαλείου, ἡ εἰσαγωγὴ τῶν σπουδαστῶν γινόταν ἔπειτα ἀπὸ γραπτὲς καὶ προφορικὲς ἐξετάσεις στὰ θρησκευτικὰ, ἑλληνικὰ, ἀριθμητικὴ, γεωγραφία καὶ ἱστορία. Ἡ φοίτηση ἦταν τριετὴς καὶ τὰ μαθήματα ποὺ διδάσκονταν δεκαεπτὰ: θρησκευτικὰ, φιλοσοφικὰ, παιδαγωγικὰ, ἑλληνικὰ, μαθηματικὰ, φυσικὴ, χημεία, φυσικὴ ἱστορία, σωματολογία, γεωγραφία, ἰχνογραφία, καλλιγραφία καὶ γυμναστικὴ. Τὸ διδασκαλεῖο διέθετε ἐπίσης καὶ προσαρτημένο

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 642 (6-2-1882), σ.1, στ. 1, καὶ Φιλίποβιτς, ὀ.π.

2. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 554 (27-3-1881), σ. 1, στ. 4, καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 556 (24-4-1881), σ. 1, στ. 3-4.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1244 (28-5-1888), σ. 2, στ. 4.

πρότυπο δημοτικό σχολείο για τις πρακτικές ασκήσεις των τελειοφοίτων σπουδαστών του. Πρώτος διευθυντής του διδασκαλείου ήταν ο σπουδασμένος στη Γερμανία διαπρεπής παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου¹. Έπειδή όμως οι απόφοιτοι του διδασκαλείου δεν έπαρκοῦσαν, σάν δάσκαλοι προσλαμβάνονταν καὶ απόφοιτοι τοῦ Γυμνασίου. Εἶναι γνωστό ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰώνα καὶ ἐξῆς ἀρχίζει σιγά-σιγά νὰ γίνεται ἡ μόρφωση προσιτὴ καὶ στὰ κορίτσια. Ἔτσι οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας ζητοῦσαν δασκάλες ἀπὸ τὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα. Στὴ θέση αὐτὴ τοποθετοῦνταν οἱ απόφοιτες μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης, πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κατεῖχε καὶ θέση διδασκαλείου θηλέων². Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ μαθήτριες τῆς τελευταίας τάξης τοῦ Παρθεναγωγείου ἀσκοῦνταν «ἐπὶ ἔν ἔτος εἰς τὸν τρόπον τοῦ διδάσκειν καὶ τὴν νηπιαγωγικὴν μέθοδον ἀναλαμβάνουσαι μαθήματα ἐν ταῖς κατωτέροις τάξεσι τοῦ Παρθεναγωγείου»³. Στὸ τέλος τοῦ χρόνου, μαζί μὲ τις θεωρητικὲς γίνονταν καὶ οἱ πρακτικὲς ἐξετάσεις τῶν τελειοφοίτων μαθητριῶν ἀπὸ εἰδικὴ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ πού τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐξῆς: ἓνα μέλος τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων, ἡ Διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου καὶ ὁ Γυμνασιάρχης τοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Μετὰ τις ἐξετάσεις αὐτὲς οἱ μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου ἔπαιρναν τὸ διδασκαλικὸ πτυχίον «δι' οὗ δύνανται νὰ μετέλθωσι τὸ διδασκαλικὸν ἔργον»⁴. Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἦταν, κατὰ κανόνα, χωριστὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ—ἀρρένων ἢ θηλέων—γιατὶ οἱ κοινωνικὲς συνθήκες δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμα τὴ μικτὴ φοίτηση. Ἔτσι στὰ σχολεῖα θηλέων τοποθετοῦνταν ἀποκλειστικὰ δασκάλες.

Ἄν καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση τῶν νέων αὐτῶν δασκάλων παρουσίαζε, ὅπως εἶναι φυσικόν, πολλὰς ἀτέλειες, ὅμως, ἐφοδιασμένοι μὲ ἀρκετὲς γνώσεις καὶ ἰδιαίτερα μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμό καὶ φιλοπατρία, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι καλλιεργητὲς τοῦ «χέρσου καὶ ἀνύδρου ἀπὸ ἄποψιν παιδείας μακεδονικοῦ ἐδάφους», ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ στὰ πρακτικὰ τοῦ πρώτου συνεδρίου τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων πού πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1879⁵.

Μετὰ τὸ 1872 γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐκπαιδευτικῶν σὲ διάφορα σχολεῖα

1. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3 καὶ σ. 2, στ. 1.

2. Διδασκαλεῖα θηλέων λειτουργοῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ λίγα. Στὸ ἑλληνικὸ κράτος τὴν πρωτοβουλία στὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία. Στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς διδασκαλεῖο θηλέων ὑπάρχει στὴ Φιλιππούπολη. Στὴ Θεσσαλονικὴ ὑποδιδασκαλεῖο θηλέων ἰδρύεται τὸ 1900. Βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 231(30-9-1877), σ. 3, στ. 3 καὶ Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 103.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

4. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

5. Βλ. Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 114.

τῆς Μακεδονίας φρόντιζε ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύνλογος τῆς Θεσσαλονίκης. Μέχρι τότε οἱ περισσότερες ἑλληνικὲς κοινότητες ἀναζητοῦσαν καὶ ἔβρισκαν δασκάλους γιὰ τὰ σχολεῖα τους μέσα στὰ καφενεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, πέφτοντας ἔτσι συχνὰ σὲ χέρια ἐκμεταλλευτῶν, ποὺ πολλὲς φορὲς τοὺς προμήθευαν ὀλότελα ἀμαθεῖς δασκάλους¹. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, συχνὰ ἡ ἐφορία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης μὲ ἀνακοινώσεις της στὴν ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προτρέπει τοὺς ὑπεύθυνους τῶν κοινοτήτων ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν πρόσληψη δασκάλων, νὰ ἐξετάζουν προσεκτικὰ τὰ ἀπολυτήρια τῶν ὑποψηφίων, γιὰ νὰ μὴ προσλαμβάνουν δευτεροετὴ ἢ τριτοετὴ μαθητὴ ἀντὶ γιὰ ἀπόφοιτο². Γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ παραπάνω κίνδυνοι, τὸ ἔργο τῆς ἐπιλογῆς τῶν κατάλληλων δασκάλων τὸ ἀνέλαβε ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύνλογος· στὴν ἀρχὴ τὸ διοικητικὸ του συμβούλιο καὶ ἀργότερα μιὰ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ, ἡ «ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ». Ἔτσι, μετὰ τὸ 1872, οἱ κοινότητες ἀπευθύνονταν στὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ, ποὺ ἔστειλε σὲ διάφορα χωριά καὶ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀρκετὲς δεκάδες ἑλληνοδιδασκάλων, δασκάλων, παρθυναγωγῶν καὶ νηπιαγωγῶν. Κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1873-74 π.χ. ὁ σύνλογος διάλεξε ἑπτὰ ἑλληνοδιδασκάλους, ὀχτῶ δασκάλους καὶ τέσσερις παρθυναγωγούς καὶ νηπιαγωγούς. Τὸ 1878-79 ἐπίσης, τέσσερις ἑλληνοδιδασκάλους, ἕξι δασκάλους καὶ δώδεκα παρθυναγωγούς καὶ νηπιαγωγούς. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ αὐτοὶ προορίζονταν γιὰ τὰ χωριά καὶ κωμοπόλεις Ἀσβεστοχώρι, Καπουτζίδες (Πυλαία), Μπάτζα (Μελισσοχώρι), Λιβάδι Χαλκιδικῆς, Φούρκα, Βυσῶκα (Ἦσσα), Λιανίκοβη (Ἀρναία), Γουμένιτσα, Κολυνδρό, Λιτόχωρο καθὼς καὶ γιὰ τὶς πόλεις Βέροια, Γενιτσά, Πολύγυρο, Ἔδεσσα, Σέρρες, Καβάλα, Πετρίτσι, Στρώμνιτσα, Σιάτιστα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν Περλεπὲ καὶ γιὰ τὰ Σκόπια. Γιὰ νὰ κατατοπίσει μάλιστα τοὺς νέους αὐτοὺς δασκάλους καὶ νὰ διευκολύνει τὸ ἔργο τους, ὁ σύνλογος τύπωσε καὶ ἓνα φυλλάδιο μὲ ὁδηγίες γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς τῆς «πρώτης παιδείσεως», δηλαδὴ τῶν δημοτικῶν σχολείων³.

Σὲ κώδικα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Θεσσαλονίκης μὲ αὐξοῦντα ἀριθμὸ 21 καὶ τίτλο «Κῶδιξ διαφόρων συμβολαίων καὶ πράξεων διαζυγίων ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885», βρίσκονται καταχωρημένα εἴκοσι ἑννέα συμφωνητικὰ ποὺ ἀναφέρονται σὲ προσλήψεις «διδασκάλων» καὶ «διδασκαλισσῶν» ἀπὸ διάφορα σχολεῖα τῆς περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ κοινότητες ποὺ προσλαμβάνουν τοὺς δασκάλους εἶναι: Ἐπανομῆς, Σοχοῦ, Ἑλλησπόντου, Χορτιάτη, Λιγκοβάνης (Ξυλόπολη),

1. Βλ. Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τυπ. «Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 1874, σ. 22.

2. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 862 (28-7-1884), σ. 1, στ. 2.

3. Βλ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο υ, ὁ.π., σ. 116-117.

Μπάλτζας (Μελισσοχώρι), Δρυμίγκλαβα (Δρυμός), Βυσώκας (Ώσσα), Γκραδομπορίου, Λιτοχώρου, Λαγκαδά, Καπουτζίδων (Πυλαία), Γιουτζίδας (Κύμνηνα), και Χαρμάνκοϊ (Έλευθέρια). Οί δάσκαλοι που αναφέρονται στα συμφωνητικά αυτά προσλαμβάνονται για τὰ σχολικά έτη 1882-83, 1883-84 και 1884-85 (βλ. σχετικό πίνακα).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Άρ. έγγραφου ήμ. υπογραφής	Όνοματεπώνυμο δασκάλου	Κοινότητα	Καθήκοντα δασκάλου	Έτήσια αντιμισθία (τουρ. λίρ.)
Σχολικό έτος 1882-83				
1.	69/13-8-1882	Έλιζα Κασσανδρέως	Έπανομή	Διευθύντρια 40
2.	7/24-8-1882	α. Νικόλαος Παπασταμάτης β. Φανή Παπασταμάτη	Σοχός Σοχός	Διευθυντής Διευθύντρια 75
3.	8/24-8-1882	Νικόλαος Βαφειάδης	Σοχός	Βοηθός 25
4.	9/24-8-1882	Άποστολος Θεοδωρίδης	Έλλησποντος	Διευθυντής 45
5.	10/24-8-1882	Ίωάννης Καζαντζής	Έπανομή	Διευθυντής 42
6.	11/25-8-1882	Θωμάς Άλεξανδρόπουλος	Χορτιάτης	Διευθυντής 37
7.	12/25-8-1882	Δέσποινα Άλεξιάδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια 33
8.	14/4-9-1882	Σταμάτιος Ίωαννίδης	Λιγκοβάνη (Ξυλόπολη)	Διευθυντής 40
9.	16/8-9-1882	Ξενοφών Καραβίδα	Μπάλτζα (Μελισσοχώρι)	Διευθυντής 40
10.	17/9-9-1882	Νέστωρ Βήτας	Δρυμίγκλαβα (Δρυμός)	Διευθυντής 26
11.	18/9-9-1882	Άθανάσιος Βασιλείου	Δρυμίγκλαβα	Ύποδιδάσκαλος 18
12.	24/17-9-1882	Νικόλαος Ίωαννίδης	Βυσώκα(Ώσσα)	Διευθυντής 22
13.	25/18-10-1882	Άποστολος Γεωργίου	Γκραδομπόριο	Διευθυντής 16
Σχολικό έτος 1883-84				
14.	69/13-8-1883	Άθανάσιος Βιστικός	Λιτόχωρο	Διευθυντής 55 έλλην. σχολής
15.	70/13-8-1883	Θεοχάρης Λογοθέτης	Λιτόχωρο	Διευθυντής 50
16.	72/19-8-1883	Όλυμπιάς Παρσακίδου	Έπανομή	Διευθύντρια 38
17.	73/19-8-1883	Νικόλαος Θεοχαρίδης	Έπανομή	Διευθυντής 43
18.	74/19-8-1883	Καλλιόπη Κωνσταντινίδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια 34
19.	75/24-8-1883	Άνδρομάχη Δημητριάδου	Λαγκαδάς	Διευθύντρια 37
20.	77/27-8-1883	Άθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάν(κιοϊ) (Έλευθέρια)	Διευθυντής 24
21.	78/28-8-1883	Έμμανουήλ Κωνσταντίνου	Λιτόχωρο	Διδάσκαλος 40 Έλληνικής και Δημοτικής Σχολής
22.	80/6-9-1883	Άποστολος Παπαδόπουλος	Καπουτζίδες (Πυλαία)	Διευθυντής 35

23.	82/14-9-1883	Δημήτριος Παπαϊωάννου	Γιουτζίδα (Κύμηνα)	Διευθυντής	30
24.	86/24-9-1882	Γεώργιος Ραδίτους	Γιδᾶς (Ἀλεξάνδρεια)	Διευθυντής	32

Σχολικὸ ἔτος 1884-85

25.	144/14-8-1884	Αἰκατερίνη Χ΄ Θεοδώρου	Μπάλτζα	Διευθύντρια	38
26.	146/22-8-1884	Ἄννα Ἐμμανουήλ	Χορτιάτης	Διευθύντρια	40
27.	147/31-8-1884	Ἀριστείδης Αὔξεντιάδης	Μπάλτζα	Διευθυντής	50
28.	148/2-9-1884	Ἀθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάνκιοϊ (Ἐλευθέρια)	Διευθυντής	28
29.	149/15-9-1884	Ματθαῖος Οἰκονόμου	Γιδᾶς	Διευθυντής	40

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν συμφωνητικῶν προκύπτουν τὰ παρακάτω στοιχεῖα:

Τὸ συμφωνητικὸ ὑπογράφονταν στὰ γραφεῖα τῆς μητρόπολης ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο δάσκαλο ἢ τὴν δασκάλα καὶ τὴν ἐφορία τοῦ σχολείου. Σὲ μερικές περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ τὴν σχολικὴ ἐφορία «συμφωνεῖ» μὲ τὸ δάσκαλο «ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωρίου» ἢ «ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις ἔχουσα τὴν πληρεξουσιότητα ἀπὸ μέρους τῆς κοινότητος τοῦ χωρίου...».

Ὁ δάσκαλος ἢ ἡ δασκάλα προσλαμβάνονταν γιὰ ἓνα μόνον σχολικὸ χρόνο. Τὸ συμφωνητικὸ ὑπογράφονταν τὸν Αὐγουστο κυρίως, ἢ, σὲ μερικές περιπτώσεις, τὸ Σεπτέμβριο καὶ, σπάνια, τὸν Ὀκτώβριο. Πιο συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ δεκαοχτῶ ἔχουν ἡμερομηνία Αὐγούστου, τὰ δέκα ὑπογράφηκαν τὸ Σεπτέμβριο καὶ ἓνα μόνον τὸν Ὀκτώβριο.

Οἱ δασκάλους—ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ ὀχτῶ ὑπογράφουν δασκάλους—προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν σὲ «σχολὴ θηλέων» ἀποκλειστικά, καὶ οἱ δάσκαλοι σὲ «σχολὲς ἀρρένων». Οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμη, ὅπως τονίστηκε ἤδη, τὴ μικτὴ φοίτηση.

Ἡ «ἀντιμισθία» τῶν δασκάλων ποὺ προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν συγχρόνως στὸ σχολεῖο κυμαινόταν ἀπὸ 16 ὡς 50 τουρκικὲς λίρες τὸ χρόνο γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ ἀπὸ 33 ὡς 40 λίρες γιὰ τὶς δασκάλες. Ὁ ἐλληνοδιδάσκαλος Ἀθ. Βιστικὸς προσλαμβάνεται μὲ 55 λίρες τὸ χρόνο γιὰ νὰ διευθύνει ὅμως καὶ νὰ διδάσκει στὴν ἐλληνικὴ σχολὴ τοῦ Λιτοχώρου.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὁ γεγονὸς ὅτι σὲ μιὰ περίπτωσι ποὺ ἡ ἀμοιβὴ τοῦ δασκάλου κατεβαίνει σὲ 26 λίρες, ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσι «...νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ ἵνα εἰς ὀρισμένης ἡμέρας περιάγη τρεῖς τοῦ ἔτους δίσκον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς ἴδιον ὄφελος».

Ἐκεῖνοι ποὺ προσλαμβάνονταν σὰν «ὑποδιδάσκαλοι» ἢ σὰν «βοηθοὶ» πληρώνονταν 18-25 λίρες τὸ χρόνο. Ἐπισημαίνουμε ἐδῶ τὴν ἀνισότητά ποὺ

παρουσιάζει ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀπὸ τὸ ἓνα σχολεῖο στὸ ἄλλο, κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Στὰ εἴκοσι ὀχτῶ συμφωνητικὰ τονίζεται ὅτι ἡ ἀντιμισθία αὐτὴ θὰ δίνεται στὸ δάσκαλο «κατὰ τριμηνίαν ἀκριβῶς» καὶ μόνο σὲ μιὰ περίπτωση ἀποφασίζεται νὰ πληρώνεται ὁ δάσκαλος «ἐν τῇ ἀρχῇ ἐκάστου μηνός».

Σὲ ὅλα τὰ συμφωνητικὰ αὐτά, ἡ σχολικὴ ἐφορία ἢ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χρηματικὴ ἀμοιβή, ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξασφαλίσουν στὸ δάσκαλο ἢ τὴ δασκάλα «κατοικίαν, καύσιμον ὕλην» καί, συχνά, καὶ ὁδοιπορικὰ ἔξοδα μεταβάσεως¹.

Ὅπως γίνεται φανερό, οἱ δάσκαλοι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν εἶχαν καμιὰ ἀπολύτως προστασία. Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυσή τους ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη καὶ ἀνεύθυνη, πολλὰς φορές, διάθεση τῆς σχολικῆς ἐφορίας καὶ τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος. Τὸ μόνο σίγουρο ἦταν τὸ συμβόλαιο ποῦ κάθε Σεπτέμβριο ἀνανεωνόταν. Ἔτσι, ὅλο τὸ χρόνο ὁ δάσκαλος προσπαθοῦσε νὰ δουλεύει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀνανέωση τοῦ συμβολαίου γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά. Μερικὲς φορές μάλιστα δίδασκαν ἐπὶ μῆνες χωρὶς μισθὸ ἢ ἀναγκάζονταν νὰ παραιτηθοῦν ἀναζητήτωντος ἄλλοῦ καλύτερους οἰκονομικοὺς ὄρους ἐργασίας².

Τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη λειτουργοῦσαν, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, μὲ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτη καὶ τῶν μελῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος, ποῦ μὲ τοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων φρόντιζαν γιὰ τὴν ἀρτιώτερη ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἡ σχολικὴ ἐφορία μεριμοῦσε γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν διδακτηρίων, τὸ διορισμὸ τῶν κατάλληλων δασκάλων καὶ καθηγητῶν, τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν σχολείων μὲ βιβλία καὶ ἐποπτικὰ μέσα διδασκαλίας, τὴ χορήγηση ὑποτροφιδῶν σὲ ἄπορους μαθητὲς καὶ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτηρίων γενικά.

Ἡ δύσκολη οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς κοινότητος δημιουργοῦσε, μερικὲς φορές, διάφορα προβλήματα στὴ λειτουργία τῶν σχολείων γιατί ἀπο-

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21. Ἀναλυτικὸς κατάλογος μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐγγράφων καὶ τὶς ἡμερομηνίες, τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν δασκάλων καὶ τὴν «ἀντιμισθία» ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὸν καθένα, ὑπάρχει στὸν πίνακα ποῦ παραθέτουμε.

2. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ δύσκολη θέση στὴν ὁποία βρίσκονταν οἱ δάσκαλοι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι σχόλιο τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας»: «Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ἅπαντα τὰ σχολεῖα διατελοῦσιν ἐν ἀργίᾳ ἕνεκα τῶν διακοπῶν, ἡ πόλις ἡμῶν ἐπλημύρισε διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν. Καὶ τρέχουσιν οἱ ἀτυχεῖς τῆδε κάκεισε, ἐκλιπαροῦντες ἓνα διορισμὸν ἔστω καὶ μὲ κατώτερον μισθὸν ἐκείνου, ὃν ἐλάμβανεν ὁ προκάτοχος αὐτῶν. «Φᾶρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1259 (23-6-1888), σ. 2, στ. 2.

τέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς δυσπραγίας ἦταν ἡ στέγαση τῶν σχολείων σὲ ἀκατάλληλα κτήρια, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀπαραίτητων βιβλίων καὶ λοιπῶν ἐποπτικῶν ὀργάνων διδασκαλίας καὶ ἡ ἐλλιπὴς μισθοδοσία τῶν δασκάλων.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, ὁ ζῆλος καὶ οἱ προσπάθειες τῆς κοινότητος καὶ τῶν μελῶν τῆς παρέκαμψαν τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς παραπάνω δυσκολίες, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τεθοῦν οἱ βάσεις γιὰ τὴν κατοπινὴ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

S U M M A R Y

Sidiroula Ziogou - Karastergiou, A contribution to the history of schools in Thessaloniki during the last quarter of the 19th century.

Primary and High Schools in Salonica before the liberation of the city in 1912 were under the immediate supervision of the bishop and the members of the Greek Community, who together with the local authorities and the School supervisory committee were responsible for the better organization of education.

The School Supervisory Committee was responsible for the repair of school buildings, the appointment of qualified teachers and professors, the provision with text-books and other tutorial equipment, the granting of scholarships to poor pupils and in general the regular function of schools.

The teachers at that time had no whatsoever protection. Their appointment as well as their dismissal depended upon the uncontrolled and sometimes irresponsible attitude of this Supervisory Committee and the local authorities.

All expenses for the full operation of schools in Salonica were covered in general by the following sources: Benefactors and donors, church, Registration fees, progress notes and graduation certificates, Annual lotteries organized by the community and embroidery exhibitions held by the girls' college and various social activities.

For the composition of this study the following sources were used: Five unpublished codes of the Historical File of Macedonia, Greek newspapers of that time, statements of the School Supervisory Committee as well as the relevant bibliography.